УДК 37.671:811.111

Гришкова Р.О., Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили

Гришкова Раїса Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови МДГУ ім. Петра Могили. Коло наукових інтересів – формування соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей у процесі навчання англійської мови.

Сучасний підручник іноземної мови як засіб міжкультурного спілкування

У статті обгрунтовано необхідність створення нового покоління підручників іноземної мови. Визначено дидактичні та методичні умови, за яких організація роботи з підручником на занятті буде ефективною та сприятиме формуванню у студентів навичок міжкультурного спілкування. Наведено результати впровадження в процес навчання англійської мови нових посібників, створених викладачами кафедри англійської мови.

The necessity of creation of a new generation of foreign language text-books is grounded in the article. Didactic and methodical conditions which enable effective usage of a text-book and help forming of students' skills of intercultural communication are defined. The results of implementation of new text-books created by the teachers of the English language department are given.

Зростаючі потреби у спілкуванні та співпраці між країнами і людьми з різними мовами та культурними традиціями, нова освітня система в Україні вимагають суттєвих змін у підході до викладання, оновлення змісту та методів навчання іноземних мов у навчальних закладах.

Знання іноземних мов є важливою передумовою для особистих, культурних, професійних та економічних контактів. Оновлення цілей та змісту навчання зумовлює оновлення освітніх технологій та створення нового покоління підручників та посібників для вивчення іноземної мови. Сучасні психолого-педагогічні та методичні дослідження ґрунтуються на трактуванні навчання іноземних мов як процесу особистісного розвитку студента в контексті "полілогу культур" [1, с. 2].

В умовах, коли вітчизняна вища школа увійшла до XXI століття з тенденцією на оновлення змісту освіти, проблема підручника як основного засобу реалізації цього змісту набуває одного з визначальних пріоритетів у новій концепції навчання іноземних мов, яка зводиться до "навчання мови через культуру і культури через мову" [2, с. 12].

Процеси, що відбуваються в освітньому просторі України, уможливили ситуацію, за якої викладачеві надається право і можливість самостійно обирати модель побудови курсів навчання будь-якого академічного предмета, у тому числі й іноземної мови, вибирати підручники, навчальні посібники та інші засоби

навчання. За таких умов викладач справді відчуває себе рівноправним господарем в організації навчального процесу, оскільки, покладаючись на власний професійний досвід і враховуючи об'єктивні та суб'єктивні чинники цього процесу, він сам забезпечує себе всім необхідним, що, як йому уявляється, сприятиме його ефективній діяльності та успішній реалізації поставлених мети і завдань. Саме викладач у нових умовах має адекватно визначитись у розмаїтті методичних концепцій, існуючих підручників та посібників і обрати ті, які найповніше відповідають сучасним освітнім реаліям і умовам, у яких здійснюється навчання іноземної мови в даному вищому закладі освіти. Він також має враховувати основні потреби сучасного етапу соціально-історичного розвитку держави і регіону у фахівцях, які досконало володіли б іноземною мовою, і їхній рівень соціокультурних знань про країну, мова якої вивчається, дав би їм можливість почуватися комфортно в тій країні, яку потрібно було б відвідати з певною метою.

З огляду на це в нашому дослідженні ми розглядаємо проблему сучасного підручника іноземної мови для навчання студентів нефілологічних спеціальностей вищих закладів освіти як засобу навчання мови з урахуванням створення умов для міжкультурного спілкування.

Завданням даної статті є визначення дидактичних та методичних умов, за яких організація роботи з підручником на занятті буде ефективною та сприятиме формуванню у студентів навичок міжкультурного спілкування.

Статус іноземної мови як важливого засобу міжкультурного спілкування забезпечується комунікативно орієнтованим підходом до її вивчення. У цьому контексті слід зазначити, що навчання мови – це процес систематичного і послідовного передавання викладачем знань, формування умінь і навичок у сфері іноземних мов, процес активного й усвідомленого засвоєння їх студентами, процес утворення та закріплення у студентів тих якостей, які ми намагаємось у них виховати, а саме: стійке позитивне ставлення до вивчення іноземної мови, толерантність по відношенню до представників чужої мови та культури, віру у власні сили і здатність опанувати іноземну мову. Отже, процес навчання є двобічним, він об'єднує діяльність викладача і студентів, спрямовану на вивчення мови, і залежить не тільки від принципів, які покладено в основу навчання, методів, які забезпечують ефективність навчального процесу, а й засобів, які залучаються для організації навчання.

Засоби навчання є важливим невід'ємним компонентом навчального процесу з іноземної мови. Визначення засобів навчання – це відповідь на запитання "За допомогою чого навчати?" [3, с. 55]. Отже, засобами навчання можуть бути різноманітні матеріальні предмети, які допомагають викладачеві організувати ефективне навчання іноземної мови, а студентам – успішно оволодівати нею.

У методиці навчання іноземних мов до засобів навчання висуваються певні вимоги. Вони повинні:

а) виступати в матеріальній формі і виконувати свою основну функцію, а саме – бути таким засобом праці, який забезпечує реалізацію спільної діяльності викладача і студента в процесі навчання іноземної мови;

б) бути орієнтованими на цілі навчання, тобто сприяти досягненню поставлених цілей;

в) бути інструментами реалізації методів і прийомів, які застосовуються у навчальному процесі, і забезпечувати управління діяльністю викладача і діяльністю студента;

г) відповідати сучасним досягненням методики навчання іноземних мов і забезпечувати реалізацію новітніх технологій навчання іноземної мови.

Згідно з такими критеріями, як значущість, призначення та застосування технічної апаратури, засоби навчання іноземної мови розподіляються на основні та допоміжні; для викладача і для студента; технічні та нетехнічні.

Одним з основних навчальних засобів у спільній діяльності викладача і студентів, спрямованій на вивчення мови та формування навичок міжкультурного спілкування, є сучасний підручник або посібник.

Питанням створення сучасних підручників іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів присвятили свої дослідження такі вітчизняні вчені-методисти, як В.М. Плахотник, Р.Ю. Мартинова, Н.К. Скляренко, Л.П. Смєлякова (Київський національний лінгвістичний університет), Л.В. Біркун, П.О. Бех (Київський національний університет ім.Тараса Шевченка), вчителі-практики О.Д. Карп'юк, І.Ф. Горець, І.Г. Щупак та ін. Теоретичні засади створення

сучасного підручника на рівні докторської дисертації досліджує В.Г. Редько, автор підручників з іспанської мови. С.Ю. Ніколаєва, Л.А. Сажко, Н.О. Бражник, С.В. Гапонова обгрунтували вимоги до підручника іноземної мови для студентів філологічних факультетів. О.Б. Тарно-польський, С.П. Кожушко розробили концепцію навчання англійської мови студентів технічних спеціальностей та написали досить вдалий підручник для студентів, які вчаться бізнесу. Засади створення підручників іноземної мови для студентів нефілологічних спеціальностей (політологів, екологів, юристів, економістів) розроблені та висвітлені в науковій літературі лише частково. Тому в нашому дослідженні, яке проводиться з 2001 року на базі нефілологічних факультетів Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили і присвячене формуванню соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей у ході навчання англійської мови, ми звернулись до цієї проблеми як невід'ємної складової частини матеріального забезпечення процесу оволодіння іншомовним спілкуванням.

Кожний підручник грунтується на засадах певної методичної концепції, а відтак основні її положення мають адекватно відображатись у змісті діяльності як викладача, так і студентів. Особливістю занять з іноземної мови є їх соціокультурна спрямованість та комбінаторність. У їх змісті комбінуються різноманітні види навчальної роботи з метою засвоєння мови (фонетики, лексики, граматики) і оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності (аудіюванням, говорінням, читанням, письмом). На комбінованому занятті комплексно реалізується мета навчання іноземної мови як засобу комунікації. Це означає, що, як правило, на кожному занятті відповідно до змісту підручника проводиться робота з формування знань (лінгвістичних, країнознавчих, соціолінгвістичних), навичок та умінь з різних видів мовленнєвої діяльності.

Роботу з підручником слід розглядати як один з методів організації навчальної діяльності студентів, і від того, як вона буде спланована і як проводитиметься, залежить її успіх. Проте, як свідчить практика, лише за певних умов підручник може справді відігравати роль ефективного засобу навчання та сприяти формуванню навичок міжкультурного спілкування.

У результаті спостережень за практикою використання чинних підручників англійської мови у навчальному процесі вищої школи для навчання студентів нефілологічних спеціальностей, а також на основі певних узагальнень і висновків, зроблених внаслідок аналізу відповідної наукової літератури і власного педагогічного і наукового досвіду, ми намагались визначити дидактичні та методичні умови, за яких, на нашу думку, організація роботи з підручником на занятті буде ефективною та сприятиме формуванню навичок міжкультурного спілкування у студентів нефілологічних спеціальностей.

Такими дидактичними умовами нами визначено:

1. Робота з підручником має бути попередньо спланованою, і розглядати її необхідно у двох взаємопов'язаних аспектах:

- використання підручника для виконання різноманітних видів навчальної діяльності, до якої залучаються всі студенти (фронтальна робота), групи студентів (групова робота), окремі студенти (індивідуальна робота), а саме: для вивчення і закріплення нового матеріалу, повторення, систематизації та узагальнення вивченого матеріалу;
- робота з підручником як вид самостійної навчальної діяльності студентів, коли, використовуючи підручник, студенти самостійно опрацьовують певний матеріал під керівництвом викладача або за власним бажанням, відчуваючи у цьому потребу. Під час планування роботи на занятті необхідно конкретно визначити роль і місце підручника на кожному з його етапів. У цьому виявляється проектувальна функція підручника.

2. Діяльність викладача і студентів, пов'язані з підручником, мають співвідноситись таким чином, щоб вони всебічно сприяли забезпеченню найбільш раціональної організації навчального процесу. У цих ситуаціях дії студентів можуть бути конкретно визначені (частково це відображено вправами і завданнями у змісті підручника, а частково їх визначає викладач відповідно до мети заняття і об'єктивних умов навчання) і належним чином скеровані – ця функція повністю покладається на викладача.

3. У змісті підручника неможливо передбачити сам процес виконання студентами

навчальних дій у зв'язку з різними об'єктивними і суб'єктивними умовами навчання, тому його успішність всебічно залежить від викладача, від його професійної майстерності раціонально організовувати цей процес. Отже, викладач виконує функції організатора і керівника пізнавальної діяльності студентів. Робота з підручником здійснюється в умовах їхньої спільної комунікативної діяльності.

До методичних умов ми відносимо такі:

1. Роботу з підручником на занятті не треба абсолютизувати, і вона не повинна бути самоціллю, а має вважатись одним із видів діяльності, допоміжним засобом у засвоєнні змісту навчання, оскільки **ми вивчаємо живу іноземну мову, а не підручник.**

2. Сучасний підручник має орієнтувати викладача не тільки в обсязі навчального матеріалу, а й у послідовності його вивчення. Проте у підручнику неможливо подати всі методично доцільні й організовані відповідно до дидактичних умов комплекси вправ для вивчення кожної лексичної одиниці і кожного граматичного явища або для формування вмінь у різних видах мовленнєвої діяльності. Такий підручник мав би вигляд масивної книжки, яка залякувала б студентів і формувала б у них невпевненість у тому, що зміст її можна успішно опанувати.

3. Для якісного оволодіння навчальним матеріалом необхідно виконати певну кількість вправ і завдань як засобів навчання. Це вправи на формування мовних навичок, вправи і завдання на вироблення мовленнєвих умінь: чим більше їх виконав студент, тим мовні операції та мовленнєві дії виконуватимуться якісніше. Але, виходячи з того, що навіть найкращий підручник не може містити безкінечну кількість різноманітних вправ, у сучасному підручнику повинні бути представлені різні види вправ, які мають забезпечити творчий підхід до їх виконання на противагу механічному заповненню пропусків чи перекладу.

4. Викладач не повинен планувати заняття як пряме відображення відповідної структурної одиниці підручника: останній має слугувати орієнтиром у раціональній організації процесу навчання іноземної мови. Відповідно до наявних умов викладач може і повинен самостійно добирати вправи і завдання, ілюстративний матеріал тощо, певним чином доповнюючи зміст підручника.

Як свідчить викладацька практика, для якісного засвоєння навчального матеріалу кожному студентові необхідна різна кількість вправ (це залежить від його розумових особливостей). Підручник не може задовольнити індивідуальні можливості кожного студента. Як правило, автори орієнтуються на усереднений варіант. Результати нашого дослідження свідчать, що вміщувати у вузівському підручнику всі вправи, які абсолютно повноцінно змогли б забезпечити успішність навчання, неможливо і недоцільно з таких причин:

а) усіх вправ об'єктивно неможливо виконати через різну кількість тижневих годин, відведених на різних факультетах навчальним планом на вивчення іноземної мови;

б) різні об'єктивні і суб'єктивні умови, в яких використовується підручник як засіб навчання, все одно змушують викладачів нехтувати деякими вправами підручника або замінювати їх іншими, більш ефективними для навчання студентів з вищим рівнем сформованості відповідних навичок;

в) підручник не повинен гальмувати професійну діяльність викладача, обмежувати його творчість і можливість застосовувати методи і прийоми, які в його інтерпретації забезпечують успіх у навчанні.

Статичним у змісті підручника, на наш погляд, може залишатися лише відібраний і запропонований автором навчальний мовний матеріал (лексика, граматика) і деякою мірою тексти для читання, в яких подається інформація для організації мовленнєвого спілкування, а також ілюструються типові ситуації та межі використання вивчених лексичних одиниць і граматичних явищ.

Структура підручника певною мірою залежить від методичної концепції авторів. Традиційно підручники організовані за тематичним або ситуативно-тематичним принципом у розділи, які є відносно закінченими відрізками змісту навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності: говоріння, сприйняття мови на слух, читання та письма. Серед основних вимог, що висуваються до структури та змісту підручника, ми виділяємо такі:

а) підручник має забезпечувати послідовність подачі мовного та мовленнєвого матеріалу;

б) зміст підручника має бути комунікативно спрямованим та містити аутентичні матеріали, які сприяють розширенню соціокультурної компетенції студентів;

в) у структурі параграфа повинен бути спеціальний розділ – домашнє завдання;

г) кожний розділ має закінчуватись питаннями для самоперевірки та самоконтроля.

З позицій сьогодення, коли підручник розглядається як ефективний засіб міжкультурного спілкування, слід зазначити, що кращими і такими, що користуються найбільшим попитом, визнано підручники, побудовані на принципах "полілогу культур" з урахуванням культурологічного (на противагу фактологічному) підходу до навчання іноземних мов. Такі підручники побудовані в площині культуровідповідності навчального матеріалу інтересам того, хто вивчає мову, і містять відомості про історію, культуру, життєві цінності, вірування та манеру комунікативної поведінки народу, мова якого вивчається. Вони увібрали в себе все краще і корисне, що пропонується підручниками Oxford University Press & Cambridge University Press, Longman Macmillan Publishers, а саме: короткі інформативні тексти країнознавчого характеру, діалоги для роботи в парах і групах, вправи на розпізнавання граматичних явищ та розвиток ініціативного мовлення. Такі підручники не передбачають переказ текстів, а пропонують використовувати наведені в них відомості для висловлення власних думок того, хто вчиться, сприяючи розвитку спонтанного мовлення та формуючи навички критичного мислення студента.

З опорою саме на ці положення викладачами кафедри англійської мови Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили були створені навчальні посібники, схвалені Міністерством освіти і науки України, які використовуються зараз у навчанні іншомовного спілкування студентів факультету політичних наук (R.O. Grishkova "English-Speaking Countries in Close-up"), майбутніх екологів (O.N. Parsyak "Focus on Ecology"), економістів (G.S. Dimant "Economy in Transition"), комп'ютерників (V.S. Kulik

Факультет	Мовленнєва та мовна компетенції	Соціокультурна компетенція
Політичних наук	5,6%	12,6%
Екології	5,8%	10,0%
Економічний	5,7%	12,0%
Комп'ютерних наук	6,0%	8,8%
Всього у середньому	5,8%	10,8%

Отже, визначивши дидактичні та методичні умови, за яких, на нашу думку, організація роботи з підручником на занятті буде ефективною та сприятиме формуванню навичок міжкультурного спілкування у студентів нефілологічних спеціальностей, ми дійшли висновку, що сучасний підручник, окрім своєї основної навчальної функції, може і повинен сприяти формуванню позитивного ставлення студентів до народу і мови відповідної країни та утриманню стійкого інтересу до вивчення іноземної мови.

Література

1. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів // English language & culture. – 2001. – № 29-30 (78-79). – August. – 40 p.
2. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур. – Липецк: ЛГПИ – РЦИО, 2000. – 216 с.
3. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах / За ред С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
4. Іноземні мови в навчальних закладах. – К.: Педагогічна преса, 2002. – № 1, 2. – 192 с.
5. Сучасні технології навчання іншомовного спілкування / С.Ю. Ніколаєва, Г.А. Гринюк, Т.І. Олійник та ін. – К.: Ленвіт, 1997. – 96 с.
6. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. – Воронеж: Истоки, 1996. – 168 с.
7. Byram M. Teaching Foreign Languages for Intercultural Competence // Культуроведческие аспекты языкового образованияю. – М.: Еврошкола, 1998. – С. 7-22.
8. Modern Languages: Learning, Teaching, Assessment // A Common European Framework of Reference / Council of Europe Education Committee. – 1998. – Strasbourg. – 224 p.